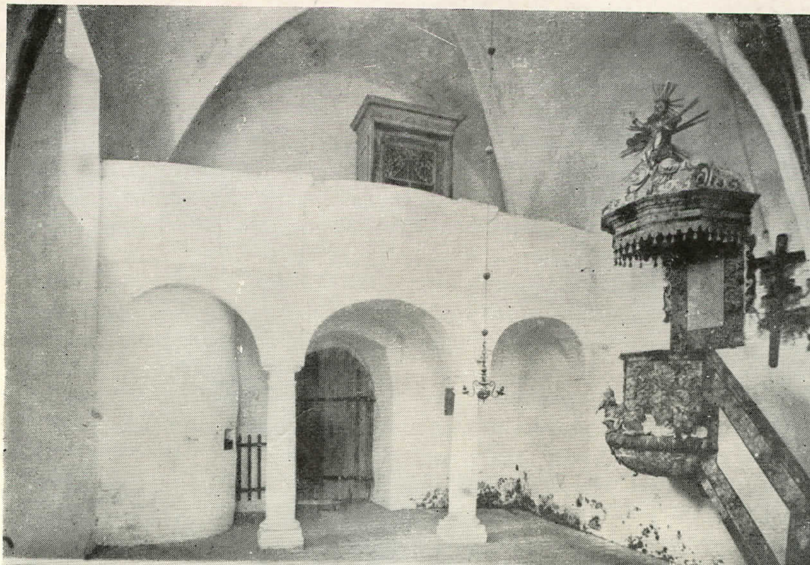
DRUŠTVO HISTORIČARA UMJETNOSTI SR HRVATSKE

VIŠNJA SEVER-SIGLHUBER

Orgulje XVII stoljeća u sjeverozapadnoj Hrvatskoj

POSEBAN OTISAK IZ ZBORNIKA PERISTIL 8—9
ZAGREB 1965—1966.

Dragoj Miri njena Višnja, 29 I. 1968 Zagreb.

1 ORGULJE U KAPELI SV. VUKA U VUKOVJU

Višnja Sever-Siglhuber

Orgulje XVII stoljeća u Sjeverozapadnoj Hrvatskoj

Orgulje nužno nose izvjesno likovno obilježje stila svoga vremena, jer su vezane za određen prostor i arhitekturu. Stoga nije na odmet s gledišta historije umjetnosti, te likovnog i kulturno-historijskog gledišta da se i kod nas ta tema obradi: podaci o najstarijim orguljama u nas nalaze se u našoj arhivalnoj građi i literaturi tek od XIV stoljeća.[1] Prvi sačuvani spomenici te u nas još nedovoljno obrađene likovne forme javljaju se u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVI stoljeću,[2] a naročito od XVII stoljeća nadalje.[3] Oni u osnovnim linijama prate razvitak oblika te umjetnosti na zapadu. Obogaćivanjem tona u toku stoljeća, mijenjala se i arhitektura kućišta. Ono je doduše u XVI i XVII stoljeću zadržalo svoju kubičnu formu, uz neke izuzetke. Polovinom XVII stoljeća javljali su se u koncepciji arhitekture kućišta nekih orgulja manieristički detalji: uklade na bočnim

[1] Najstarije poznate orgulje spominju se u župi sv. Marka u Zagrebu 1363. god. *Janko Barlè:* Povijest župa i crkava zagrebačkih, 3—17 Zagreb, 1896.

U listini glogovničkog samostana spominje se 1425. godine »Nicolaus organista«. *Janko Barlè:* Orgulje u Zagrebu i njegovoj okolini prije 100 god. Sv. Cecilija, 1920, IV, 3.

[2] Godine 1493, 1501, 1599, nalazimo više podataka o orguljama zagrebačke katedrale. Prema njima zagrebačka je katedrala posjedovala orgulje već u XV st. Orgulje su nabavljene troškom biskupa Osvalda. Računski iskaz stolne crkve govori da su orgulje učinjene 1493, a popravljene 1501. god., za Lukina biskupovanja. Popravak orgulja platio je Kaptol orguljaru *Matiji iz Maribora* iznos od 92 for. Koncem XVI st. ove su orgulje neuporabive. Popravljao ih je 1599. god. orguljar *Andrija Flaunštajn.* Dana 22. kolovoza 1634. god. zaključio je zagrebački kaptol ugovor s *orguljarom Grgom Struglom alias Štruklom.* Majstor je imao zadatak da popravi orgulje i postavi pet novih registara. Na račun toga crkvena je blagajna trebala isplatiti 50 for., a ostatak će isplatiti kanonik kustos. *Ivan Krst. Tkalčić:* Prvostolna crkva zagrebačka nekoć i sada, Povijesni spomenici slob. kralj. grada Zagreba, sv. IV, 493, i sv. III, 7. i 185.

Jedan je od ranije poznatih majstora grada Varaždina stari *majstor Ivan.* Živio je u XVI st., a sagradio je orgulje za Varaždinske Toplice 1546. god. *Janko Barlè:* Graditelj orgulja Ivan u Varaždinu god. 1546, Sv. Cecilija, 1912, VI, 82.

stranama kućišta i postament (Lepoglava). Krajem XVII stoljeća ti se manirističi detalji javljaju i na postamentu rustično oblikovanih orgulja u Varaždinu (Sv. Florijan). Međutim, postament je sve manjeg obujma nego prospekt kućišta, pa tako orgulje — gubeći na svojoj prvobitnoj statičnosti — dobivaju sve više na lakoći u duhu novog shvaćanja baroka.

Orgulje namijenjene unutrašnjosti crkvenog prostora morale su se prilagoditi korskom položaju, svodovnom luku, dekoru zida i crkvenom namještaju da bi se mogle skladno uklopiti u cjelinu sakralnog prostora.

Najstarija sačuvana kućišta vrlo su jednostavna. Ona u svojoj koncepciji slijede oblike krilnih oltara, a jednostavnost koncepcije prerašćuje u monumentalnost, bujnost i raskoš. Izvana dobivaju orgulje izvjesne detalje, sječene lukove, lomljene volute prekrite bobama, a između lukova uzdižu se piramide ili dijamantni vršci. Kućište orgulja je napravljeno od dasaka i greda. Ono je ili prirodne boje (hrastovo drvo) impregnirano firnisom, obojeno ili pak intarzirano. Boja kućišta je crna (Kotari), tamnosiva (Matenci), tamno zelena (Sv. Florijan) a njegova se voluminoznost pod efektom boje polako dematerijalizira; ornament pak dominira svojim zlatnim sjajem. Kućište i postament nekih orgulja ukrašeni su intarzijama, ukladama sa okovima, medaljonima u centru, akantusovim lišćem, dijamantnim vršcima i piramidama. Prednja ploha prospekta završava plošno.

Dispozicija svirala podvrgava se toj plošnosti, pa njihova plastičnost nije naglašena. Ona se, naprotiv, podređuje plohi kao dijelu kubične forme kućišta. Prospekt orgulja je grafički koncipiran. Podijeljen je sviralama, koje su raspoređene u jedno, tri ili pet polja. Svirale su simetrično poredane. Najveća ili ona s najviše stopa je centralna, a od nje se nižu s jedne i druge strane sve manje i manje. Usne svirala teku u istoj ravnini i pojačavaju dojam horizontale gornjeg dijela okvira polja kućišta. U kasnijem razvoju krunište dobiva ukras sječenog i savijenog zabata, a smještaj je ukrasa u odnosu na svirale plošan, dvodimenzionalan. Najčešći materijal od kojega su izrađene svirale naših orgulja jesu kositar i drvo. Vladimir Mažuranić donosi zanimljiv podatak, da među dragocjenostima hercega Stjepana (XV st.) »bijaše organić s čevmi od srebra.«[4] To je dakako izuzetak: Svirale su najčešće izrađene od omorike, hrastovine, smrekovine, bukovine i kruškovine. Oslikane vratnice krasile su orgulje u XVII st.

Drvorezbarena ornamentalna draperija, koja prekriva velik dio svirala, oblikovana je jednodjeljno ili dvodjeljno. Ako je dvodjeljna, tada zastire često centralno polje svirala, a ponekad krasi i bočna polja. Sastavljena je nezamjetno po sredini. Jednodjeljna pada ukoso po bočnim poljima svirala. Ta izrezbarena ornamentalna draperija u XVI i XVII st. nema naglašen rub, nego se slobodno spušta na polje svirala stapajući se s njima u likovnu cjelinu. Ornament se javlja u motivima vitica, češera, ljiljana, roga u XVI st. (*Vukovoj*), a u obliku čipke do prve polovine XVII st. (*Matenci, Lepoglava*), pa kao hrskavica i boba (*Sv. Florijan*), gusti akant (*Kotari*), te motiv alge pod kraj XVII st. (*Sv. Florijan, Varaždin*).

Prospekt je rijetko ukrašen plastikom. Ona se javlja ili na samom prospektu orgulja ili iza kućišta između sječenog zabata. Od pisanih podataka sačuvao se jedan iz XVI st. koji spominje skulpturu na prospektu orgulja. Iz ugovora sklopljenog između biskupa Petra Petretića i građanina Zagreba, slikara *Ivana Maurera* može se dobiti predodžba o orguljama zagrebačke katedrale, koje su bile završene 1649. g.[5] U Kotarima sačuvane su male orgulje s plastikom iz druge polovine XVII st. Skulptura nije postavljena sa strane prospekta, već sa stražnje strane kućišta između sječenog zabata. Prikazuje raspetog Krista s Ivanom i Marijom.

Za plastiku XVII st. karakteristično je da je izvedena iz jednog komada drveta. Kao materijal upotrebljava

[3] Izvori iz 1622, 1634. i 1642. godine govore da je crkva u *Savskom Nartu* bila prostrana građevina ovalnog tlocrta s drvenim zvonikom. Posjedovala je stari oltar sv. Trojstva, koji je prenesen kasnije u novu crkvu u Nart Jalševački. *Imala je i orgulje o kojima se mnogo govorilo. Liber Memorabilium Narcensis, anno Domini 1622, 1—2.*
Sv. Trojstvo Donja Stubica posjeduje orgulje 1630. god. K. V. *Različne, 1622—1649,* Br. 1, I, 85. i 212.
Župna crkva *sv. Nikole u Varaždinu* posjedju orgulje od 1642. Spominju ih razne K. V. *Različne* 1622—1649, Br. 1, I, 503; K. V. 1649, Br. 160, I, 77. . . . »in choro ecclesiae est pulpitus, graduale et antiphonale organum etiam . . .«.
Isto tako 1675. *K. V. A. Varaždin 1669—1676,* br. 161, II b. p. . . . »Chorus muratus, organum novum«.
I *K. V. A. Varaždin 1683,* br. 163, IV, b. p. . . . »organum supra chorum . . .« De organista-ad praesens est quid ad iuvenis Styrus qui per mensem habet Flores 3 isti antea solvuntur. Habet praeterea Vineam 1. Item terrae arabilis Iugera 8 nec non inquilinos 4. Habet praeterea a civitate frumenti metretas 8 lignorum currus 8. Demum ab organo adduntur ipsi grossi 3.
1697. ista situacija kao i 1683. god. *K. V. A. Varaždin* br. 166, VII 1695—1698, 272 . . . »organista est idem qui anno praesenti eosdemque proventus habet qui visitationibus prioribus adscripti sunt«. *U pavlinskoj crkvi sv. Marije u Sveticama* postavio je orgulje *orguljar Juraj Supnik* 1650. god. Ugovor glasi: »Ja Georgio Supnik na dan 30 Januara leta 1650 obvezal sam na Klostru svete Marije na Suetic od moga ubostua polik . . . gospodina Petra Miklusa Straschacha priora reda Suetic da tam bum vciniti ijednije orgule . . .«: *Actorum Conventus, Szveticzensis Fasc. 11, N. o. 9.* Orgulje sv. Katarine u Zagrebu postavio je 1651. orguljar *Gašpar Martin. Vladimir Tkalčić:* Zagrebački graditelji orgulja, *Sv. Cecilija* 1916, 83.
Budući da su one izgorjele 1677, načinio je nove orgulje *Ivan Faller* iz Ljubljane 1688. *Dr Rudolf Horvat: Prošlost grada* Zagreba, Zagreb 1895. *Vladimir Tkalčić:* Zagrebački graditelji orgulja, Sv. Cecilija, 1916, 83. Te orgulje su stajale na koru do 1830. *Dijarium* crkve sv. Katarine u Zagrebu, 1946. str. 105.

2 ORNAMENTALNI UKRAS ORGULJA U KAPELI SV. VUKA U VUKOVOJU

se kruškovo drvo, trešnjevo, orahovo ili lipovo. Majstori tih skladnih, polihromiranih drvenih plastika u glavnom su nepoznati. Prospekt je osnovni, likovni i sadržajni dio kućišta, koji povezuje svirale (one su u XVII st. grafički, a ne plastični elemenat) s drvenim ornamentalnim ukrasom. Umjetničku obradu prospekta moguće je u sjeverozapadnoj Hrvatskoj pratiti tek od XVI st., a pogotovu od XVII st. dalje. Čak i najmanji prospekt pokazuje strogu formu i lijepo izrezbaren ornament, koji govori o stilu vremena. Najprije se primjećuju promjene na prospektu koji u skladu s općim stilskim razvojem pokazuje određene promjene u samoj arhitekturi, obliku i ukrasu. Sve do druge polovine XVII st. u tlocrtu prevladava četverokutni oblik, dok nacrt zadržava naglašenu plošnost. Tome pridonosi plošni oblik svirala, položaj usana, koje se nižu u istoj ravnini, dok su visinske razlike svirala prekrivene dvorezbarenom ornamentalnom, pozlaćenom draperijom. Prospekti koji su se sačuvali iz XVII st. na tlu sjeverozapadne Hrvatske zadržali su svoj oblik, ukras, a neki i boju, pokazujući izvjesnu međusobnu srodnost. Portativi u biti ne mijenjanju svoju fizionomiju. Njihovo je lice četvrtastog oblika, a završni vijenci manje se ili više raspleću već prema vremenu u kojem su nastali. Prospekti velikih orgulja u prvoj polovini XVII st. imaju prelomljene i sječene zabate kao i pozitivi (*Lepoglava, Kotari*), dok pod konac stoljeća velike orgulje mijenjaju lice svoga prospekta. Prospekt je podijeljen u tri tornja od kojih srednji prerašćuje bočne. Na njima su sječeni zabati, a između njih se dižu piramide, ali usne svirala smještene su još uvijek u istoj ravnini.

Orgulje XVII st. u sjev. zap. Hrvatskoj najrazličitijih su veličina: portativi su sa jednim manualom i 4 registra, pozitivi sa 5 do 7 registara, a velike orgulje od 5 do 10 registara. Neke od njih posjeduju pedal, a neke su bez njega. Pogon je svih tih malih i velikih orgulja mehanički. Klavijatura je ugrađena u kućište sa stražnje strane kod pozitiva i malih orgulja, a kod velikih s prednje strane kućišta.

Orgulje su ili fiksirane u ogradu pjevališta ili slobodno stoje u tom prostoru. One su smještene na koru tako da svirač sjedi iza instrumenta i gleda prema glavnom oltaru kroz otvor, koji je u tu svrhu načinjen u kućištu pozitiva. Taj je otvor oblikovan četvrtasto, a najčešće je prekriven rešetkom. Kod velikih orgulja u XVII st. svirač sjedi leđima okrenut glavnom oltaru i služi se ogledalom u kome prati obrede na žrtveniku. Mijeh malih orgulja ugrađen je ispod škrinje kao završetak ormara, a pokreće se rukom često pomoću remenja. Klavijatura i registri u toku XVII st. zadržali su u sjeverozap. Hrvatskoj kod većine orgulja isti opseg klavijature manuala i mali broj registara od 5 do 10. Manuali počinju obično sa E ili D. Manualna klavijatura ima 27 punih tonova. Donje manualne tipke, puni tonovi grade se od ariša, tisovine, jele i kuhana kruškova drveta. Ariš daje crnu, tisa crvenkastosmeđu, jela žutu, a kruškovo drvo smeđežućkastu boju. Puni donji tonovi manuala su u toku XVII st. svjetložute, žućkastosmeđe, crvenkaste i crne boje. Te su se tipke većinom do danas sačuvale u naravnoj boji. Gornji poluto-

Sv. Bartol u Bartolovcu imao je također orgulje 1678. K. V. A. *Varaždin, 1678—1681*, br. 162, III 45 ... »1678 chorus simplex ex asseribus« ... »Organistam ecclesia habet quem civitas solvit singulis annis ...«

I *crkva sv. Marije u Zagrebu* također ima orgulje 1669. K. V. A. *Katedrale, 1669*, br. 45, I, b. p.

Te su orgulje stajale do 1810. god. *K. V. A. Katedrale* 1801—1810, br. 64, XX, 352. ... »Organum in choro murato supra portam majorem positum extitit magnum et bonum, nullus hic ludimagister fundatus sed organistam cathedralem erga honorium florenum 30 habent ...« Tako isto i župna crkva sv. Marije u Bednji posjeduje orgulje 1676. *K. V. A. Zagorje*, 1676—1677, br. 20, II, 94, 106.

... »Chorus ad fores maiores Ecclesiae ex muro bene adaptatus in quo habetur organum qualitatis bonae ...«.

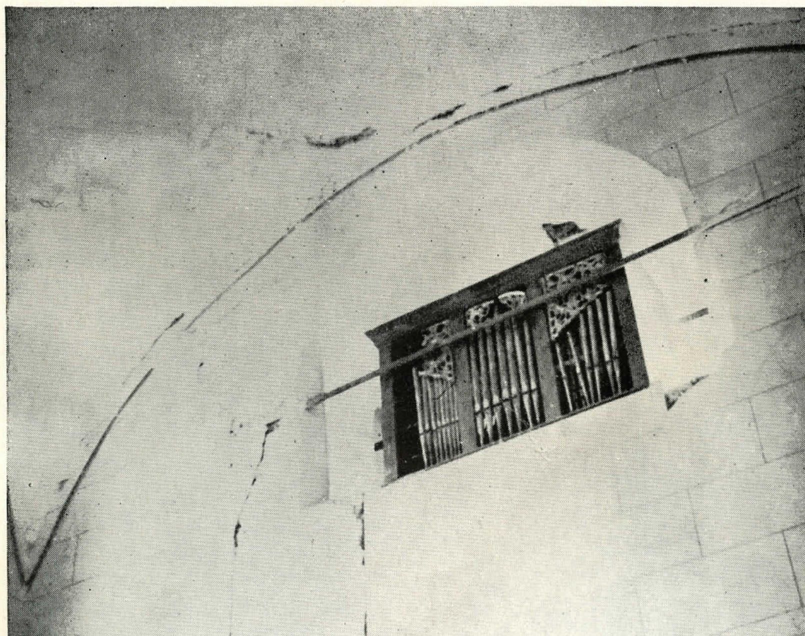
Te orgulje postoje do 1745. g. *K. V. A. Zagorje*, 1754—1786. br. 23, V, 42, 35. ... »Huic post ultimam visitationem eccessit stratum Ecclesiae ex lapide scisso. Item organum novum ad sex apperturas cum pictore costans f. 329. gr. 6 sc 2.

Ž. c. sv. Jakova i Jurja u Oborovu isto ima orgulje 1697. g. *K. V. A. Turopolje*, 1697—1698, br. 51, VII, 143. ... »ludimagister in hac Parochia non habetur, prouti nec fundatio pro eodem. Organista autem habetur, prouti nec fundatio pro eodem. Organista autem habetur hoc anno ad novum organum procuratus Blasius Gulay, qui a singula domo per Parochiam pro suo labore habet annuatim gr. 2 praeter nihil, qui organista etiam ludimagistri munus obilit ...«.

Ž. Crkva Marijina Uznesenja, Stenjevac ima orgulje 1699. g. *K. V. A. Kat., 1698—1705*, br. 52, VIII, 53. » ... Item accesit chorus unus ligneus arcularii labore diversis coloribus, in quo organum honestissimum, et spatium pro cantoribus sufficiens habet haec omnia non industria praesentis Parochi, sed antecedentis Georgii Paulessich uti veri zelatoris et pastoris cura procurata sunt ...« te orgulje posjeduje crkva do 1736. g. *K. V. A. Katedrale*, 1736, br. 54 b. p. ... »In hac ecclesia supra portam maiorem chorus muratus meridiemque versus, alter chorus ligneus antiquus arcularii opere pinctus, in eoque organum valoris mullius ...«.

3 LIK SVECA NA VRATNICAMA ORGULJA U KAPELI SV. VUKA U VUKOVOJU

4 ORGULJE U KAPELI SV. ANTUNA U MATEINCIMA

novi obično su crni, premazani firnisom ili obloženi slonovačom, obrnuto nego danas.

Orgulje su imale registre (manubrije) raznih oblika. U XVII st. oni su vitke poluge od željeza, postavljene okomito s obje strane manuala, a te se poluge povlače desno i lijevo. U XVII st. i drveni registri su veoma vitki, imaju elipsoidni oblik i prema dolje se suzuju.

S obzirom na opća svojstva zvuka, cjelokupne tehničke naprave i način gradnje mogu se pod oznakom baroknih orgulja obuhvatiti većinom sve orgulje koje su nastale u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVII, XVIII i prvoj polovici XIX stoljeća. Neko ograničavanje izraza barokne orgulje, u užem smislu, protivilo bi se također povijesnoumjetničkoj upotrebi riječi barok. Ima naime orgulja u tom razdoblju, koje po svom obliku ne pripadaju stilu baroka, ali je njihova mehanika zadržala sve barokne značajke.

Taj se komplicirani. duhački instrument rasprostranio i na našem području sjeverozapadne Hrvatske. Po mehanici, obliku, tipologiji i dekoraciji ima sličnosti s portativima, pozitivima i velikim orguljama Slovenije,[6] Austrije[7] i Njemačke,[8] ali je ipak naše hrvatsko područje utisnulo na njima svoj karakterističan biljeg u ornamentici, materijalu i mehanici. I ako su naše orgulje u XVII st. manje, svojim obujmom, registrima i manualima nego što su to orgulje drugih zemalja, one u svojoj jednostavnosti nose na sebi i u sebi intiman čar lokalnih osobitosti sredine, koja je znala shvatiti ljepotu i vrijednost zvuka, oblika i dekoracije.

Velikom broju orgulja zameo se trag. Ipak možemo navesti šest za sada poznatih orgulja na području sjeverozapadne Hrvatske, koje su do danas sačuvane, a potječu iz XVI i XVII st. Donosim ih kronološkim redom prema njihovu nastajanju.

Vukovoj, kapela sv. Vuka fil. ž. crkve Presv. Trojstva (Klenovnik). Posjedovala je drveni kor 1676.[9] Novo pjevalište sazidano je 1749. god.[10] U izvorima spominju se orgulje sa pedalom i pet registara tek 1822. god.[11] Prema fotografiji iz zbirke JAZU može se zaključiti da su or-

[4] *Vladimir Mažuranić:* Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik, 938, izdanje JAZU, Zagreb 1908—1922.

[5] Po ugovoru morao je *slikar Ivan Maurer* za svotu od 525 rajnskih forinti obojiti, pozlatiti i ukrasiti orgulje. Iz ugovora, među ostalim, saznajemo da je na orguljama bilo: »Šest kipov rezanih na stupeh s njihovemi ciframi«. *Ivan Krst. Tkalčić:* Prvostolna crkva zagrebačka nekoć i sada. Povijesni spomenici slob. kralj. grada Zagreba, sv. II, 493, i III, 7. i 185.

[6] *Hinko Druzović:* Iz Ptujske glazbene preteklosti, Kronika Slovenskih mest, V, 171—176, 1938.

[7] *Eberstaler:* Orgeln und Orglbauer in Östereich, Ed. Herman Böhlaus Graz—Köln, 1955.

[8] *Walter Kaufmann:* Der Orgelprospekt, Im Rheingold Verlag zu Mainz 1939.

[9] *K. V. A. Zagorje* 1676—1677, 41, br. 20, II, 41, 1676. ...»anno chorus ligneus.

[10] *K. V. A. Zagorje,* 1726—1749, br. 22, IV, 102, 1749. ...»Capella haec manet sub bono tectu et necessariis provisa post ultimam visitatio nem chorus accesit et chatedra de novo erecta eaque lignea de supellectili ecclesiae nihil accessit...«.

Djuro Szabo: Spomenici kotara Ivanec, Vjesnik Hrv. arheol. društva, nove serije, sv. XIV, 1915—1919, 22—52.

A. Schneider: Ljetopis JAZU za godinu 1938/39, sv. 52, str. 185, Zagreb, 1940.

[11] *K. V. A. Zagorje* 1820—1822, 28. X 109, inventar točka 31: »organum in choro cum pedalibus et 5 registris«.

[11a] Kućište na završetku vijenca nema profilacija, koje su karakteristične za ranu i kasnu renesansu, a ni postament kućišta nije oblikovan na renesansni način. Drvo je mekano i na njemu se naziru tragovi bijele boje. (I. polovina XIX st.). U XIX je stoljeću preuređena i klavijatura manuala. Tipke su rezane prema vani, a na korijenu polutonova urezane su dvije paralelne linije. Isto je tako XIX stoljeće formiralo i oblik ukladica uz manualnu klavijaturu. Ornament je skidan, skraćen, posrebren i pribijan čavlićima također u XIX st., a nije umetan.

5 NACRT ORGULJA U KAPELI SV. ANTUNA u MATEINCIMA

gulje djelovale vrlo usklađeno u tom barokiziranom prostoru kapele (sl. 1).

Imale su pedal i pet registara; to zaključujem po broju svirala, limenih i drvenih, po njihovu obliku i dimenzijama i tragovima pedala i registara. Oblici ornamentalne draperije njen osebujan smještaj, motivi češera, ljiljana i roščića, iz kojeg se granaju, raspleću i prepleću vitice i lisnati ornament upućuju na renesansne likovne elemente (sl. 2). Vratnice malih orgulja s islikanim svecima Ambrozijem, Augustinom stilskim oblicima i detaljima biskupskih paramenata, mitre, pluvijala i pastorala također upućuju na XVI st. (sl. 3).

O njihovoj koncepciji se ne može tačno govoriti, jer su dobile novi okvir, koji je djelomično suzio figure (rub okvira reže laktove svetaca, vršak mitre i gornji dio pastorala). Po duktusima slova u natpisu, koji su izvedeni ispod oslikanih svetaca Ambrozija i Augustina, zaključujem da su slova ispisana tri stoljeća kasnije. Alba je oslikana ili popravljana u istom stoljeću kao i natpisi. Male orgulje doživile su nekoliko restauracija.[11a]

* * *

Mateinci, kapela sv. Antuna P. fil. župne crkve sv. Trojstva, Donja Stubica, na brdu Antolščaku u selu Mateincima spominje se u kanonskim vizitama 1642.[12]

Danas su jedini inventar kapele male orgulje, koje su smještene na koru, koji je obložen glatkim bijelim kvadrima, pa se čini kao da je za njih zidan (sl. 4). Svojim ga obujmom zapremaju skoro čitavog, pa se na njemu osim orguljaša i mjehogasca teško netko treći kreće. Četvrtastog su oblika. Završni je vijenac oskudno razveden s karakterističnom profilacijom kasne renesanse. Jednostavne uske lezene dijele prospekt na tri polja. U njima su simetrično smještene kositrene svirale, usne, koje stoje u sva tri polja u istoj ravnini (sl. 5). Na sviralama se nalazi ornamentalna draperija s motivima čipke. Na prvom polju svirale ornament čipke je oštećen. Stolarija je obojena sivo. Sviraonik je ugrađen straga u kućište. Klavijatura ima jedan manual sa dvadeset sedam tipaka, koje su široke samo 2,3 cm. Vjerojatno su one dva stoljeća kasnije obložene slonovačom, koja je u gornjem dijelu ukrašena trima urezanim paralelnim crtama. Uz klavijaturu su desno i lijevo po dva crno obojena drvena registra na izvlačenje (XIX st.). Orguljice nemaju pedal. Pogon je na tlačnu vuču pomoću remenja. Po mehanici i obliku tipaka i registra vidi se da su one u XIX st. popravljene. S p a d a j u m e đ u d o s a d a n e p o z n a t e p r i m j e r k e n a j s t a r i j i h d o b r o s a č u v a n i h m a l i h o r g u l j a n a p o d r u č j u s j e v e r o z a p a d n e H r v a t s k e. Osebujan smještaj draperije ornamenta na poljima svirala, lakoća drva (izjedenog od crvotočine) i donji sloj tamnosive stolarije karakterističan je za XVII st. Djeluju skladno i uravnoteženo u ovom gotovo praznom prostoru. One su vrijedan primjerak malih orgulja iz prve polovine XVII st.

* * *

[12] *Pod Donja Stubica* u popisu »Sacra supelex«, koja se zove »quarta capella«. Čini se da je ta »sacra supelex«, bila vrlo uništena jer kaže da je »horologium fractum, organum totum destructum«. Iz toga se razabire da je inventar kapele 1642. god bio u tako lošem stanju pa možemo pretpostaviti da je kapela sagrađena prije navedene god. *K. V. A. Kemlek,* 1641—1642, 535. Ta stara kapela spominje se do 1766. god., ali kroz XVIII st. bez orgulja. *K. V. A. Katedrale* 1766, br. 60. XVI, 156.
Nova je kapela sv. Antuna P. sazidana istom 1820. *K. V. A. Kat.* 1802—1820, br. 65 XXI, 547.

6 ORGULJE U CRKVI MAJKE BOŽJE IMMACULATAE U LEPOGLAVI

Lepoglava, ž. crkva B. M. V. Immaculatae gotička je barokizirana crkva. Orgulje su smještene nasred visoka zidana kora ispod mrežasta gotička svoda (sl. 6). Kućište leži na visokom postamentu a završava na bočnim stranama volutama i profiliranim vijencem. Prospekt kućišta je podijeljen u pet polja koja su ispunjena sviralama raznih dimenzija; najistaknutije su one u srednjem polju. Usne svirala leže u istoj ravnini. Srednji je toranj viši od bočnih i završava prelomljenim zabatom na isti način kao i bočni tornjevi. Iza svakog prelomljenog zabata proviruje šiljasti drveni tornjić. Između tornjeva umetnuta su mala polja s ravnom trabeacijom.

Srednje polje kao i bočna polja krasi u gornjem dijelu dvodjelna draperija ornamenta s motivom čipke. Na bočnim poljima čipkasta draperija pada koso od sredine prema vani.

Stražnji je dio orgulja isto podijeljen u pet polja sa sviralama i vrlo je lijepo ukrašen motivom čipke na poljima svirala te intarzijama i ukladama, koje su različito oblikovane. Postament je raščlanjen na stranama sa dva rizalita, kojih je jednostavno podnožje nešto malo izbačeno. Na rizalitima se nalaze okomite pačetvorinaste uklade sa prelomljenim zabatima u sredinama kojih su mali tornjići.

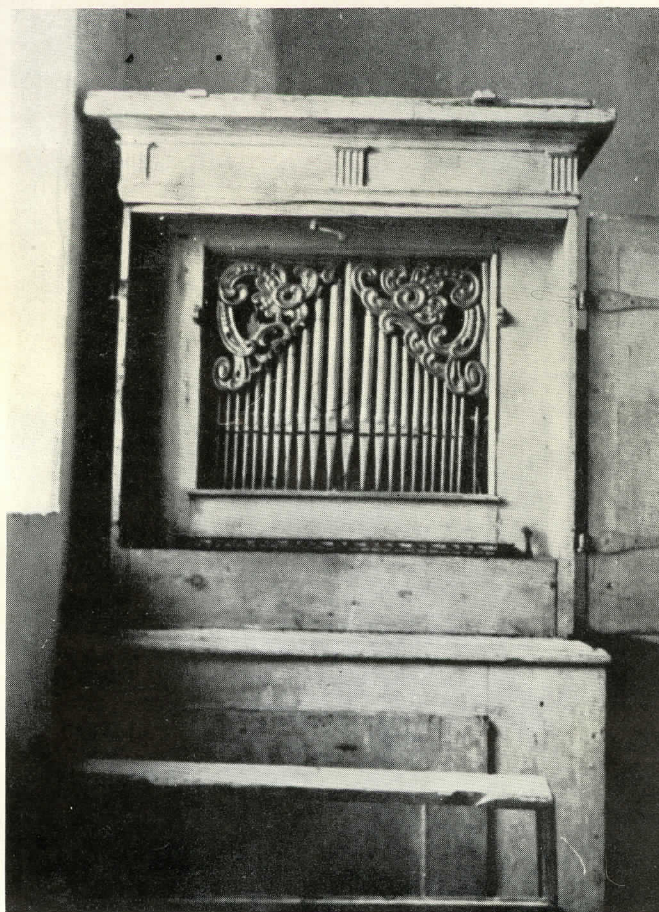
Unutarnje polje uklade je ukrašeno intarzijom i dijamantnim vršcima. Iznad prelomljenog su zabata dva intarzirana medaljona. U srednjem dijelu postamenta nalazi se četvrtasta uklada sa izbočenim uglovima s motivom dijamantnih vršaka. Sredina uklade je također intarzirana. Stražnji dio kućišta podijeljen je isto u pet polja sa sviralama, koje prekriva ista čipkasta ornamentalna draperija kao i na prospektu. Uklade uz bočna polja stražnjeg dijela oblikovane su na manirističko način, a one na stražnjoj plohi prospekta sa svake strane izrađene su pačetvorinasto, od kojih gornja strana prelazi segmentni luk. Ovaj je sa svake strane pričvršćen okovom. Između prelomljenih zabata tornjeva smješten je motiv dijamantnih vršaka. Njihov ritam ponavlja se u zoni natpisa na frizu uz svirale i frizu zabata. Uz donji rub zabata priljubila se voluta, posuta bobama. Stolarija je obojena sivkastosmeđe, zelenkasto s bijelim, crnim i tamnocrvenim intarzijama. Sviraonik je ugra-

[13] Na lijevoj strani orgulje imaju ove registre: Octav, Copel, (Minor), Flauta, Subbas, Bordon, a na desnoj: Violonbass, Mixtur, Terc, Principal, Copel (Maior). *Franjo Perše:* Lepoglava, orgulje župske crkve u Lepoglavi, Sv. Cecilija, 1920, XIV, sv. II i III, 45—46.

[14] Natpis otraga glasi: Orate fratres pro patre Pavlae Ivanovich. Vicario qui hoc opus fieri curavit. Ao. MDC XL/LX (1649).

Drugi natpis kaže da su orgulje 1737. godine popravljene. Popravio ih je *Ivan Janicsek* organista iz Celja. Imovnik ž. c. Lepoglave BVM i Descriptio Synoptica monasterii Krištolovec Benger, Lepoglavski prepis, str. 19—24.

[15] *Djuro Szabo:* Spomenici kotara Ivanec, Vjesnik Hrv. arheol. društva, nove serije, sv. XIV, 1915—1919, 22—52.

7 ORGULJE U KAPELI SV. FLORIJANA U ZLOGONJU (Višnjica)

đen s desne strane orgulja. Klavijatura se sastoji od jednog manuala, pedala i deset registara. Perše se u svom članku poziva na ljetopis i navodi da su orgulje izvrsno djelo (eximae sonantiae), a te riječi ljetopisca potvrđuju i to, što su se orgulje, iako popravljene, do danas sačuvale. Perše spominje da su svirale načinjene od prvorazrednog kositra.[13]

Ljetopisac kaže da je 1737. god. popravljen organum maius.[14] Možemo dakle zaključiti da je lepoglavska crkva imala još i manje priručne orgulje. Mijeh je s lijeve strane u posebnom ormaru. Iz spomenice ž. c. u Lepoglavi saznajemo da su orgulje bile 1889. god. popravljene, a tom prilikom orgulje, prije naslonjene na zid crkve, premještene su na pročelje kora, te je tada i sviraonik, koji je prije bio iza orgulja na onoj strani gdje se nalaze natpisi, smješten sprijeda. Ljudi kažu da su radi te pozicije orgulje izgubile »timber i jačinu«.[15] Današnje orgulje su vrlo dobro sačuvane u svom obliku i dekoraciji, samo je veliki dio drvenih svirala izvađen i danas više ne funkcionira. Orgulje su vanredno vrijedan primjerak rano baroknih orgulja. Izvrsno su usklađene s namještajem crkve.

* * *

Zlogonje, *kapela Sv. Florijana,* fil. ž. c. BVM (Višnjica) sazidana je 1729.[16] U izvorima se spominje do 1786. god.[17] Izvori govore o kapeli Sv. Florijana, koja je udaljena sat od svoje matice ž. c. BVM Višnjice. Nalazi se na granici Štajerske. Od posljednje vizite 1777. god. dobila je nov ormar paramenta i orgulje.[18] God. 1857. govori K. V. o orguljama sa 4 registra.[19] Drveno pjevalište leži na drvenim kaneliranim stupovima. Na njemu je smješten portativ sa sjeverne strane između drvene korske ograde i prozora sa zapadne strane (sl. 7).

Portativ leži na postamentu visokom 1 m. Prednju stranu postamenta prekriva četvrtasta uklada. Prospekt zatvaraju krilna vrata. Na svakom su krilu po dvije četvrtaste uklade. Vrata su nasađena na željezne šarke, kojih je okov šiljasto oblikovan. Kada se krila rastvore, pokažu se kovne svirale (principala), dimenzije kojih se prema sredini uvećavaju.

Usne svirala leže u istoj ravnini. Svirale prekriva dvodjelna izrezbarena draperija ornamenta, hrskavice i boba. Na lijevoj draperiji pojavljuje se jedan akantusov listić i rokaj. Ornament je naime u XVIII st. restauri-

[16] *K. V. A. Zagorje* 1736—1749, br. 22, IV 129 ...»Haec capella est noviter ex fundamentis ex moro erecta«.
[17] *K. V. A. Zagorje* 1754—1786, br. 23. V. 636.
[18] *Ibidem,* 1777, 401.
[19] *K. V. A. Gora* 1857, br. 17. VIII 599. ...»In parva Parochiae possessione Quippe Zlogonje in limite Styriae reperitur capella honoribus S. Floriani dicata... organum habet 4 mutationem attritum usuabile tamen«.

8 ORGULJE U CRKVI SV. LEONARNA U KOTARIMA
(župa Okić)
LEONARDA

ran dodatkom motiva rokaja i akantusova listića. Prospekt završava frizom triglifa i slabo profiliranim vijencem. Sviraonik je ugrađen s prednje strane prospekta. Klavijatura se sastoji od jednog manuala i 27 punih tonova.

Sa svake strane manualne klavijature stoje okomito po dva vitka željezna registra, koji završavaju oblom jabučicom. Registri su: Principal 8, Principal 4, Flauta 4, Quinta. Mijeh je ugrađen u donjem dijelu postamenta. Drvena ručica je s lijeve strane. Pogon je mehanički. Stolarija je sivkastozeleno obojena. Portativ je u kapelu smješten 1777. god. kako kaže vizita. Otkuda je stigao, tko ga je gradio i koje godine, za sada je nemoguće precizno odgovoriti. Mehanika, registri i ornament govore o drugoj polovici XVII st. Taj nadasve lijep portativ ne dolazi do izražaja, jer je malen te se gubi na uskom i dugom drvenom koru. Vrlo je dobro sačuvan u obliku, mehanici i dekoraciji. Mehanika je obnovljena u najnovije vrijeme.

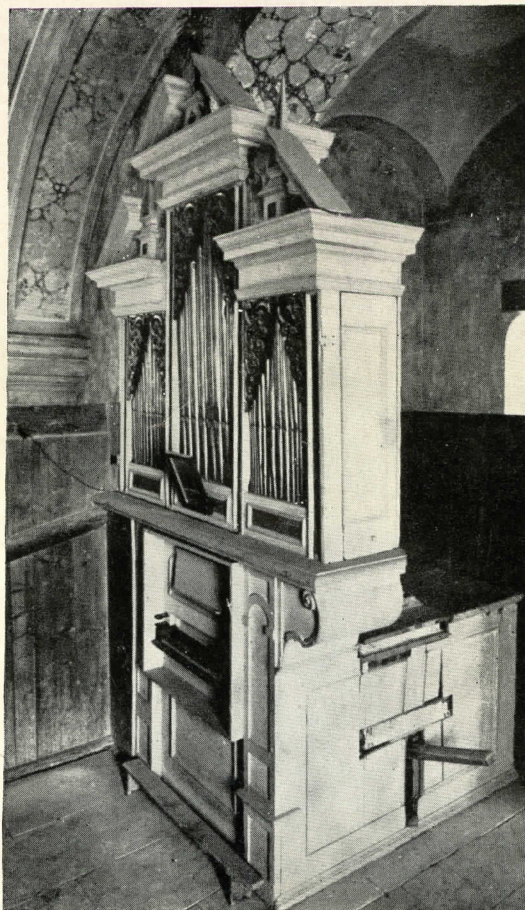
* * *

Kotari, *samostanska crkva Sv. Leonarda,* fil. ž. c. Sv. Marije pod Okićem.

U izvorima iz 1799. god. spominju se dobre orgulje, koje su smještene na trošnom koru.[20] Godine 1852. K. V. govori o organisti Martinu Pröselu. Noviji izvor iz XX st. kazuje da je crkva posvećena 17. IV 1750. god., da ima pet oltara i stare orgulje gotovo neuporabive. Iste su orgulje ugrađene 1917. god.[21] Pozitiv je ugrađen u zidanu ogradu pjevališta (sl. 8). Postament završava dvostrukom profilacijom vijenca. Iznad nje je pačetvorinasta uklada sa profiliranim okvirom, koji ima naglašene kutove. Uklada je obrubljena gustim, pozlaćenim akantusom koji se javlja između motiva dijamantnih vršaka na donjem kao i na gornjem frizu, koji je prelomljen u srednjem dijelu polja. Prospekt pozitiva raščlanjuju četiri lezene na tri polja, u kojima su simetrično poredane svirale principala, čije usne leže u istoj ravnini. Centralno polje prospekta nadvisuje ponešto bočna polja. Arhitrav prospekta završava prelomljenim zabatom. Na bočnim stranama prospekta umetnute su daske s kružnovretenastim završetkom. One ispunjuju prazninu, koja je nastala u korskoj ogradi pri umetanju pozitiva početkom XIX st. Marmorizacija stolarije je premazana tamnocrveno, zeleno i sivo. Lezene su ukrašene zmijolikom tamnocrvenom krivuljom. Ona im da-

[20] *K. V. A. Turopolje,* 1799, br. 150, 44.
...»Chorus aeque muratus dolendum quod incipiat rasituram accipere in quo organum bonum«.

[21] *K. V A. Turopolje,* 1852, br. 150, VI, 167, 179. Zapisnik kapele sv. Lenarda, Kotari iz 1905. (Čuva se u ž. c. sv. Marije Okičke).

9 ORGULJE U KAPELI SV. FLORIJANA U VARAŽDINU

je izvjesnu dinamiku, koja ne odgovara tipu ovih orgulja ranije građenih. Za drugu polovinu XVII st. govore prelomljeni zabat, ornamentalna draperija gustog akanta, koja se na bočnim stranama koso spušta prema sredini, zatim puna draperija sa trokutastim završetkom, uklada sa karakteričnim okvirom kao i mehanika orgulja. Sviraonik je otraga ugrađen u kućište. Četverouglata, perforirana, velika uklada prekriva stražnji dio pozitiva nad manualnom klavijaturom. Izrezbarena je u motivu hrskavice. Kroz nju se gleda na žrtvenik. Uz nju je pričvršćen stalak za note. Oblikom odgovara vremenu gradnje pozitiva. Manual ima dvadeset sedam punih tonova. Puni tonovi su obloženi slonovačom. Polutonovi su crni. Uz manual nalaze se desno tri, a lijevo četiri drvena registra. Registri su po obliku elipsoidne ručice, koje su u sredini ukrašene malom rozetom. S lijeve strane dolje ugrađen je mijeh na tlačnu vuču remenjem. Pedala nema. Na tjemenu pozitiva smještena je skulptura raspetoga Krista, Marije sa suncem mjesto aureole i Sv. Ivan.

Na stražnjem dijelu postamenta nalazi se pačetvorinasta uklada sa vanjskom i unutrašnjom profilacijom okvira, čije polje ne ispunjava akantus, već naslikani listići bez reda. Pozitiv je osobito vrijedan primjerak malih orgulja iz druge polovine XVII st. Dobro je sačuvan u svom vanjskom obliku i mehanici. Za njihovo porijeklo i za graditelja se ne zna. Osamnaesto stoljeće ostavilo je biljeg na njegovoj vanjskoj opremi (boji), a u XIX st. stavljena je oplata slonovače na tipke i vjerojatno u istom su stoljeću popravljane.

* * *

Varaždin, *kapela Sv. Florijana* fil. ž. c. Sv. Nikole.

Kapela Sv. Florijana javlja se u izvorima 1672. god. kao »capela s. Floriani in Fossa«.[22] Godine 1752. spominju se orguljaši Emerik Posuanić (?) i Bartolomej Mikulinčić.[23] Godine 1808. navode se orgulje s pet registara.[24] O orguljama Sv. Florijana piše i Anzelmo Canjuga da su isto stare, ali ih ne datira.[25] Orgulje su smještene nasred kora (sl. 9) prospekt je razdijeljen s tri tornja koji završavaju sječenim zabatima, a u sredini zaobljenih centara zabata strši piramida, kojoj je baza

[22] *K. V. A. Varaždin,* 1669—1676, br. 16, III b. p.

[23] *K. V. A. Varaždin,* 1748—1765, br. 169, X, 57: »Ludimagistri sunt Bartolomeus Mikulinchich et Emericus Possaunich simul organista debite satisfaciunt«.

[24] *K. V. A. Varaždin* 1808, br. 173, XIV, 42.

[25] *O. Anselmo Canjuga:* Orgulje grada [illegible] raždina, Sv. Cecilija 1938, XXXII, sv. I, 10—11.

dijamantni vršak. Usne svirale u sva tri polja u istoj su ravnini. Polja svirala krasi ornament alge. Sviraonik je ugrađen u prednju stranu kućišta. Orguljaš prati obrede pomoću ogledala, koje je smješteno iznad manualne klaviature. Manualna klaviatura se sastoje od dvadeset i sedam punih tonova i crnih polutonova. Registri su željezne ručice poput drške ključa vezani uz remen. Lijevi registri uz kućište jesu: Octav, Mixtur, a desni Principal, Maior i Copula. Pedala nema. Gornji sloj boje stolarije je svjetloplavo zelenkast, a uklade su tamnocrvene. U kasnijem su stoljeću premazane. Po prelomljenom zabatu prospekta, motivu alge, po osebujnom smještaju ornamentalne draperije, orgulje pripadaju kraju XVII st. Vrlo su lijep primjer ranobaroknih orgulja. Dobro sačuvane u obliku, ornamentu i mehanici. Prekriva ih većim dijelom drvena rešetkasta ograda kora, pa nisu previše vidljive. Orgulje kapele Sv. Florijana vrlo su zanimljiv primjerak orgulja prijelaznog stila.

* * *

Izneseni prikaz, na žalost, malog broja sačuvanih orgulja iz XVII st. skromni je prinos shvaćanju stila onog vremena ne samo kod nas već i u ostalim dijelovima Evrope. A što je možda najbitnije: sve te orgulje XVII st. osnova su za višebrojnije orgulje XVIII st. na području sjeverozapadne Hrvatske, jer se jasno može slijediti dalji razvoj možda samo u bogatijem ornamentu, koncepciji arhitekture kućišta, skulpturi, većem broju registara i povećanjem manuala od jedan do dva.

DIE ORGELN DES XVII. JAHRHUNDERTS IM GEBIET NORD—WEST KROATIENS

Die ersten historischen Dokumentationen auf diesem Gebiete datieren schon von XIV. Jahrhundert. Im Jahre 1363 befindet sich schon eine Orgel in der Pfarre St. Marko in Zagreb.

Aus dem XVI. Jahrhundert besteht auf diesem Terrain nur eine. Von den ubriggebliebenen Orgeln sind nur fünf im XVII. Jahrhundert bekannt.

Durch die Änderung und Vervolkommnung der Töne im Laufe des XVII. Jahrhunderts ändert sich auch die Architektur des Gehäuses. Im XVI. und in der ersten Hälfte des XVII. Jahrhunderts behält das Gehäuse mit einigen Ausnahmen seine kubische Form (Lepoglava, st. Florian, Varasdin), doch wird die vordere Seite des Prospektes flacher. Die Disposition der Pfeifen unterordnet sich der Fläche, die Plasticität ist der Fläche einen Teile der kubischen Form des Gehäuses unterworfen. In der späteren Entwicklung bekam der Giebel eine Verzierung durch welche er gesprengt oder gebrochen wird. Die Farbe des Gehäuses ist schwarz, (Kotari und Borl) dunkelgrau, (Mateinci) dunkelgrün (Zlogonje, St. Florian).

Das Ornament ist vergoldet. Das Gehäuse einiger Orgeln ist mit Intarsien, Medaillonen (Lepoglava), Inlagen, Beschlägen, Diamantspitzen, Pyramiden (Lepoglava, St. Florian, Varasdin), Akanthusblättern (Kotari) dekoriert. Die Lage der Ornamente ist im Verhältnis zu dem Pfeifen flach, zweidimensional. Der Prospekt der Orgel ist graphisch konzipiert und mittels Pfeifen in ein, drei oder fünf Felder, eingeteilt. Die Pfeifen sind symmetrisch geordnet. Die Lippen sind in gleicher Höhe. Die Ornamentaldraperie erscheint ein-oder -zweiteilig in der Mitte unmerktbar zusamengefügt. Das Ornament ist verschiedenartig stilisiert: als, Kränze, Tannenzapfen, Lilien, Hörner im XVI. Jahrhundert (Vukovoj). Die Stilisierung des Spitzenwerks dauert bis zur ersten zusamengefügt. Das Ornament ist verschiedenartig stilisiert: als Hälfte des XVII. Jahrhunderts (Mateinci, Lepoglava). Der Ohr- (Kotari), Algen (St. Florian, Varasdin) dauert von der Hälfte des XVII. Jahrhundert bis zum Ende des selben.

Plastiche Elemente sind sehr selten am Prospekt, sie befinden sich ausser am Prospekt auch am Gehäuse zwischen dem gesprengtem Giebel.

Die Orgeln in N. W. Kroatien, die Portativen, Positiven wie auch die grossen Orgeln ähneln in Mechanik, Form, Tipologie und in der Dekoration den Orgeln Sloveniens, Östereichs und Deutschlands. An der Orgeln N. W. Kroatiens ist der rustische, rustikale Charakter der Gegend stark ausgeprägt, was man gut an der Ornamentik dem Material und an der Mechanik merken kann. Obwohl die Orgeln des XVII. Jahrhunderts kroatischen Gebiet im Bau so wie auch die Manualen und die Register viel kleiner sind als wir es an den Orgeln der Nachbarländer sehen können.
Sind sie doch wertvoll durch das was sie tragen in ihrer Einfachheit an sich und sich den intimen Reiz des lokalen Charakters, eines Volkes, welches die Schönheit und den Wert der Töne, wie auch die Form und die Dekorationen verstehen wuste.

Im XVII. Jahrhundert befinden sich in N. W. Kroatiens Orgeln in verschiedenen Grössen: Portative, Positive und kleine Orgeln mit einem Manual von 4 bis 10 Registern, einige mit Pedal oder auch ohne. Sie sind mechanisch, die Form der Manubrien ist elliptisch aus Eisen oder Holz ausgearbeitet.

ŠTAMPANJE DOVRŠENO 1. XII 1967.
TISAK: »ZADRUŽNA ŠTAMPA« — ZAGREB